

Vovchok, Marko (pseud.)
Інститутка.

Title transliterated:
Institutka

Ціна 30 сот

МАРКО ВОВЧОК.

Институтка.

ОПОВІДАНЄ.

Галицька Накладня
Якова Оренштайна в Коломиї.

В оправі коштує 50 сот.

МАРКО ВОВЧОК.

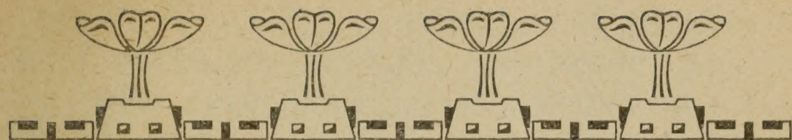
ІНСТИТУТКА.

Оповіданє.

Галицька Накладня
Якова Оренштайна в Коломиї.

З друкарні А. В. Кисілевського і Ски в Коломиї.

I.

Люде дивують ся що я весела: надійсь, горя-біди не знала. А я з роду така вдала ся. Уродись, кажуть, та і вдай ся... Було мене й бють — бодай не згадувать, — не здержу серця, заплачу; а роздумаюсь трохи — і сьмію ся. Бува лихо, що плаче, а бува, що й скаче, — то так і моє лишенько. Як би менї за кожною бідою моєю плакати, доси-б і очи я виплакала. Батька-матері не зазнаю: сиротою зросла я, при чужинї, у людях. Хоч не було дїла важкого, — так забували про мене, чи я не голодна, не холодна, чи жива я...

На десятолїтях взяли мене в двір. Стара панї була не що — сумирна собі, — може, тому, що вже благенька була, ледві ноги волочила, а заговорить — тільки шам-шам: од разу й не розбереш — так куди вже бійка: не на умі. Увесь день не ґаночках; нічка йде — охає та стогне. А за молодого віку, славлють,

вигадочки були чималі і в неї... та треба-ж колись і перестати. За мене, то вже в дворі жили ми спокійненько; одно було горе, що з двору й ступити не пустять. Хіба вже на велике сьвято, що до церкви одпросимось, а в неділю й не думай. Розволочитесь, — було каже пані, гніваючись, — не пущу!... Не той ще вік вам, щоб Бога пильнувати: ще матимете час, — не зараз вам умирати".

Сидимо, було день при дни у дівочій та робимо. А тихо коло тебе, як зачаровано. Тільки пані заоха, або хто з дівчат на ухо за чим озветь ся, котора зітхне з нуду. Докучає, було, та робота, докучає — аж пече; та що врадиш? Спасибі хоч за те, що не бють десять раз на день, як от по иньших чуємо.

А як коли, то, було, звеселіємо не знать чого. Веселенько нам, — аж серле трепече! Коли б воля, заспівав би так, щоб і на селї лунало... Не всьмілимось!... Ізглядуємось, та сьміх нас так і бере.. То одна моргне бровою, а друга їй одморгує; то привяжуть тую до стільчика косою; иньша зскочить та почне вистрібувати дибки, щоб пані не почула, — крутить ся, вертить ся, тільки рукави май-май май... Чого було не виробляємо!

У старої пані не було роду, окрім мала собі унучечку, — у Київі обучалась у яко-

мусь там... от коли-б вимовити... ін-сти-ту-ті. Було частенько до старої листи шле; а стара тії листи що-дня вичитує — і поплаче над ними і попосьмієть ся. Коли пише унучечка, щоб уже приїздити за нею та до дому забирати... Мати Божа! увесь будинок зворухнув ся: білити, мити, прибирати!... Панночки сподіваємось! панночка буде!

Стара пані немов одужала: коливає з кімнати до кімнати, виглядає у кожде віконце на шлях і нас туряє за село дивитись, чи не йде панночка. А нам того й треба. Ми за той тиждень, що її виглядали, сказать, нажили ся. Шлють, то біжимо — летимо!... Весело з'очити степ, поля красні!... Степ зелений наче втікає в тебе перед очима, далеко кудись, далеко... Любо на полї дихнути...

Квіток, було, назриваєм та позаквітчуємось, як молоді, та до самого двору тими вінками величаємось. А вступаючи в двір, схопимо з себе, позакидаємо, та так було жалко тих вінків кидати, так жалко!

II.

Діждали паночки, приїхала... І що ж то за хороша з лиця була!... І в кого вона така вродила ся! Здаєть ся і не змалювати такої кралї!... Стара, як обійняла її, то й з рук не

випускає; цілує та любує. І по кімнатах водить, усе показує, усе розказує; а панночка тільки обертаєть ся туди-сюди та на все цікавим оком спозирає.

Посадовила її стара за стіл. І плаче і радіє і розпитує і частує: — Може, тобі того з'їсти? Може, чого спити? — Наїдків, напитків понаставлювала; сама сіла коло неї — не надивить ся. А панночка усе прибира, наче той горобець, хутенько й чистенько. Ми з-за дверей дивимось на них і слухаємо, що то панночка говоритиме, — чи не дійдемо, які там у неї думки, яка вдача, звичай.

— Яковось то жило ся тобі, серденько, самій? питає стара. — Ти мені не кажеш нічого.

— Ай, бабусенько! Що там розказувати! Нуда така!

— Вчили багацько? Чого-ж вивчили тебе, кришко?

— От захотіли що знати!... Добре вам, бабуню, було тут жити на волі; а що я витерпіла з тим учіннєм... І не нагадуйте мені його ніколи!...

— Голубочко моя!... Звісно вже — чужі люде: обіджали тебе дуже... Чому-ж ти мені зараз сього не приписала?

— Що се ви, бабуню? Як можна? Зараз дознають ся...

— Бідолашечко моя!... Скажи-ж мені, як тебе там кривдили тії невірні душі?

— Ох, бабусечко! і морено, й мучено нас — та все дурницею. І те вчи і друге й десяте й пяте... товчи та товчи, тай товчи!... На що мені те знати, як по небу зорі ходять, або як люде живуть поза морями, та чи в їх добре там, та чи в їх недобре там? Аби я знала, чим мені себе між людьми показати!...

— Та на щось же вчать ся люде, моє золото! От і наші панночки — на що вже бідота, тай ті верещать по французьки.

— Е, бабуню! — защебетала панночка, — до французької мови і до музики добре й я бралась; танців тож. Що треба, то треба. На се вже кожний уважає, кожен і похвалить; а все иньше — тільки морока. Учись, тай забудь! І тим, що вчать — нуда і тим, що вчать ся — біда. Багацько часу пропало марно!

Так як же отсе? Погано вчать?

— Кажу-ж вам, що й нудно, і погано, й марно. Вони тільки й думають, як би їм гроші виплатили, а ми думаємо, як би хутче нас на волю випустили... Чого-ж ви задумались, бабусю?

— Та то, серденько, що гроші брали за тебе добрі, а вчили погано. Що-ж, як ти далі і все позабуваєш?

— Чи подоба-ж се, бабуню? Бог із вами! Як же то між гостями, або в гостях позабувати музику, або танці, або хочби й мову французьку?... А про ту заморську нісенітницю, то я в одно ухо впускала, а в друге випускала, тай зовсім таки не знаю. Цур їй!

— А як же часом хто в тебе спитає, як там тії зорі по небу ходять, або що? Люде й осудять зараз: вчила ся тай не тямить!

— Та що се ви, бабусю? Та се я тільки вам признала ся, що не знаю, а чужі з роду того й не дошимрають ся, нехай хоч цілий день питають. Я зо всього викручусь, іще я їх оступачу, — он як, бабусю! Хочете, я вам засьпіваю? Слухайте!

І заспівала, затягла, — наче теє срібло пересипаєть ся.

Стара її цілувати: — Серденько моє! Втїхо моя!

А панночка до неї ластить ся та просить:

— Купіть мені, бабусечко, по новій моді убрань хороших!

— Про се не турбуй ся, дитя моє. Буде в тебе всього. Ти в мене будеш царівна над панночками!

Ми, дівчата, ізглядуємось: чого там панночки нашої не навчено, а найбільш, бачця, людей туманити!

III.

— Ходім лишень, голубко, — говорить стара пані, — я хочу, щоб ти собі обрала котру дівчину.

Тай веде її до нас.

Ми од дверей та в куток, та купою в куточку й збили ся.

Се ваша панночка, — промовляє до нас пані. — Цілуйте її в руку.

Панночка чи глянула на нас, чи ні, — простягла дві пучечки поцілувати.

Стара всіх нас показує: — Се Ганна, а се Варка, а се Домаха.

— Боже мій! — аж крикнула панночка, разом стрепенувшись і в долоні сплеснувши, — чи з'уміє-ж хто в вас мене зачісати, ушнурувати?

Стоїть і руки заложила і дивить ся на нас.

— Чому? — каже стара, — з'уміють, серце! А ні, то навчимо.

— Як тебе зовуть? — питає мене панночка, та не слухаючи мене, до пані: — Ся буде мені!

— Так і добре-ж; яку схочеш, серце; — нехай і ся... Гляди-ж, Устино (на мене), служи добре, — панночка тебе жалуватиме.

— Ходім уже, бабуню; годі вже! — перехопила панночка; сама скривилась і перехилилась на бік і очи чогось заплющує і з місця зриваєть ся, — от стеменний кіт, як йому з люльки у вуса пихкають...

-- Треба-ж, голубко, — каже стара — її на розум навчити: се дурні голови. Я скажу те, а ти що друге, то й вийде з неї людина.

— Шкода, бабуню, що спершу їх не вчено! Тепер порай ся! Було яку віддати до міста.

Тай говорять собі, наче про коней, або що.

— Ой, Устечко! — журять ся дівчата, — якову то буде тобі, що вона така непривітна!

— А що-ж, — кажу, — дівчата! Журбою поля не перейдеш, тай од долї не втечеш. Якову буде — побачимо!...

Тай собі задумалась.

IV.

У вечері кличуть: — Іди до панночки — розбирати.

Ввійшла; а панночка стоїть перед дзеркалом і вже усе зриває з себе.

— Де се бігала? Швидче мене розбирай!... Швидче, — я спати хочу!

Я розбираю, а вона все покрикує на мене: — Та хутче-ж бо, хутче!

Кинулась на ліжко: — Роззувай! А вмієш ти волося звивати? — питає.

— Ні, не вмію.

— Боже мій! Горе моє! Яка-ж вона дурна!... Іди собі!

Дівчата вже мене дожидають: — А що, Усте? Що, сестрице? Яка вона, голубко?

Що їм казати?

— Дурна я, — кажу, — дівчата, бо не вмію кіс ізвивати...

V.

Другого дня ранесенько прокинулась наша панночка. Умилась, прибралась, оббігла усі будинки, увесь двір, і в салку була. Така веселенька: — Дома я! — каже, — дома! Усе мені вільно!

Цілує стару панію та раз-у-раз питає: — Чи скоро в гості поїдемо, бабусечко? А коли гості до нас наїдуть?

— Та нехай же я перше сама тобою нагїшусь, рибко, нехай на тебе надивлю ся!

— Та коли-ж то вже я діждусь, бабуню? В мене тільки було й думки, що приїду до дому — весело буде, людно, музики, танції... Бабусенько мила, люба!

— Ну, добре, пташко! Нехай трошки приберемось, та тоді вже зараз і гостей проситиму.

Почалось прибираннє теє. Стара скрині з комори викочує та оскаміти, рубки тонкії вибирає та кроїть та приміряє на панночку. Панночка аж підскакує, аж із радощів червоніє: то до одного дзеркала скочить, то у друге зазирне; склянку води візьме, то й там любує, яка вона хороша; то заплете коси, то розплітає, то стрічками переве, то вквітчаєть ся...

— Ах, бабусечко! — було викрикне, — коли вже я в атласову сукню вберу ся?

— Як заручиш ся, дитино моя, — одказує стара. — Дам тебе за князя, чи за ґрафа, — за багатиря всесьвітнього!

А панночка й голову задерла, виступає так, наче вже вона княгиня великородна. Та тільки в них і мови було, що князї та пани вельможнії. Було і к весїлю зовсїм приберуть ся і будинки поставляють камяні і коней вороних позапрягають, — аж лихо! Пепесипають такеньки, пересипають, — панночка й зітхне: — Що, бабуню! тільки говоримо... досї ще нікого в нас не було!

— Та зажди ж бо трохи: наїде такого, що й не протоплють ся!...

VI.

Тай справді порхнуло до нас гостей, — як на погориджу. Одні з двора, а другі у двір. Нема нам ні сну, ні спочинку: бігаємо, вслугуємо, клопочемось із ранку до вечора. Часом така юрма їх ужене, що дивуємось, яких то вже між ними панів нема! Все теє регочеть ся, танцює, їсть, пє; все те гуляще, дак таке випещене! Иньша добродійка у двері не втовпить ся. А паничів що то в нас нере-вернулось! Аж роєм коло нашої панночки звивають ся, — так як ті джмелі гудуть. О-бійшла, либонь, вона їх усїх, — кого словами, а кого бровами: одного за здоровлє любень-ко питає; другому жалить ся, що без його чогось їй смутно та дивно; которого коло себе садовить, скажи, наче-б свого посїмянина. Бідахи розкохались, аж зовсїм подуріли, з лиця зпали, схнуть. День-у-день наїздять до нас, одно одного попережаючи та зизим оком накриваючи. Чи так вона всїм до душі прийшла, чи не було їм тоді чого иньшого розважитись, тільки так комахою й налазють і налазють. Бо, бач, чим їм у сьвіті розважитись? Як свій молодий вік собі скрасити?... Солодко з'їсти, пяно спити, хороше походи-ти, — а більше що?

VII.

Потроху та помалу усе панночка на свій лад перевернула, — житє й господарство.

— Покиньте-ж бо, покиньте, бабуню, плести! Хіба нікому в вас діла робити? Хто приїде, а ви все за чулкою манячите, наче прислужниця, або що.

— Та нудно без роботи, дитино! — одказує стара.

— Возьміть книжку почитайте.

— Що я читатиму? Я вже не бачу читати.

— То так погуляйте, тільки, голубочко, на плетіть! Ви мені лучче око викольте тим дротиком!

— Та добре-ж, добре... угамуй ся!

Покине плести стара й нудить ся. Убрала її панночка у чипчик зі стрічками рябенькими, тай посадовила на кріслечку серед кімнати. Приїдуть гості — вона на поготові, правитає їх.

Стара вже сьвітом нудить, а панночка втішаєть ся: — Як славно, бабусечко, як славно! Як у нас велично та пишно!

VIII.

Нас, дівчат, усіх гаптувати посадовила. Сама й учить, та раз-по-раз надбіга, чи шиємо.

І обідати ідемо, то вона хмурить ся і сварить ся. Далї вже, що день, то вона сердитїйша: вже й лає; часом щіпне, або штовхне стиха, тай сама почервонїє, як жар, — засоромить ся. Поки ж тільки не звичаила ся; а як оговталась, обжила ся, то пізнали ми тодї, де воно в сьвітї лихо живе.

Прийду було її вбирати, то вже якої наруги я од неї не натерплю ся!... Заплїтаю коси — не так, знов розплїтаю та заплїтаю — знов не так! Та цїлий ранок на тому пробавить. Вона мене й щипає і штирхає і гребінцем мене скородить і шпильками коле і водою зливає, — чого-чого не доказує над моєю головонькою бідною!

Одного разу дожидали в нас полкових із міста. Двір замели ще з вечора; у будинку прибрали, як ік Великодню. Сїла панночка зачісуватись... Лишечко-ж моє! Лучче б жару червоного у руку набрала, як менї довелось туманїти коло її русої коси!... І така і онака і геть пріч пішла і знов сюди поступай; і пхати мене і наскакувати на мене, — аж я злякалась! Та репече, та дзякотить, та тупоче-тупоче, а далї як заплаче!... Я в двері, а вона за мною в сад! — „Я тебе на шматки розірву! задушу тебе, гадино!“ — Оглянусь я на неї, — страшна така зробилась, що в мене й ноги захитались. Вона мене як

схопить за шию обіруч!... Руки холодні, як гадюки. Хочу скричати, — дух менї захопило; так і рухнула коло яблунї, та вже од холодної води прокинулась. Дивлюсь — дївчата коло мене скупчились, білі усї, як крейда. Панночка на стільчику розкинулать, плаче; а стара над моєю головою стоїть і так то вже мене лає, така вже люта, — аж їй у ротї чорно!

— Що ти накоїла, ледащо? Як ти сьміла панночку гнївити? Я тебе на Сибір зашлю! Я тебе з сьвіта зжену!

А панночку вмовляє: — Не плач, не плач, ангеляточко моє; сліз твоїх вона не годна! Ще занедужаєш, Боже борони, чого! Бач, рученьки холоднісїнькі... Буде бо вже, буде! На що сама береш ся? Менї внось, що тобі не вгодно.

— А тобі, ледащине, — знов сварить ся на мене, — а тобі буде!...

Тай не знаю, як іще другої біди вбігла, що мене не бито. Мабуть того, що вже дуже була я слаба, — так панї тільки ногою мене совманула та зараз і звелїла дївчатам до хати однести.

Дївчата підняли мене й понесли, а в хатї так і впали коло мене плачучи: — Устино, серденько, оплакана годинонька твоя!... Мати Божа! За що се над нами таке безголовячко?

IX.

Цілу весну мене теплим молоком напували, поки я трохи оченьпала.

Лежу сама, — усї на панщині, — лежу та все собі думаю: — Таке молоде, а таке немилосерне. Господи!

У хатї лолодок і тихо; стїни білі й німі; я сама з своєю душею. Вітрець шелесне та прихилить менї у віконце пахучий бузок. О-півдня соняшний промінь гарячий перекине через хату ясну стягу трепечущу... наче мене жаром обсипле. Душно менї, дрімота, а сну немає. І так усе сама-самісїнька із своїми думками — як у сьвітї жити!... Рада, було, — Боже мій, як рада, коли зашумить садок, стемнїє сьвіт і загурчить дощ об землю!... От, чую, щось затупоче... регіт і гомін... у хату до мене зґрая дїтей усипле. Веселі, червоні; витають мене; врискають мене дощем із себе; пнуть ся на вікно, нетерплячи, коли той дощ ущухне; співають, вигукують:

Зійди, зійди, сонечко,
На попове полечко,
На бабине зїлєчко,
На наше подвірєчко!...

Скоро сонечко з-за хмари виграло, вони так і замелись із хати. А менї ще довго-довгенько оддаєть ся то у тому, то у другому

кутку регіт, то у тому, наче хто у дзвіночки срібні видзвонює.

У вечері, смерком уже, вертають ся з панщини люде потомлені і варом соняшним і тяжкою працею; всі мовчать, — хіба який зітхне важко, або заспіває сумної, сумної стиха...

Часом несподівано котора дівчина вбіжить до мене з будинку.

— Устино! голубко!

— А що там у вас діеть ся, сестрице! — спитаю її.

— Хоч не питай, Устино, — лихо! Ганну сьогодні били, учора Параску, а завтра, мабуть, уже моя черга. Ой, матінко! Коли-б там не огляділись іще за мною! Ох, Усте, бідна наша головонька!

— Про мене нічого?

— Де-б то нічого!... Чому не йде до свого діла? Що вона ніжить ся, мов пані з Басані? От що, коли хоч знати... Ой, забарила ся-ж я! Бувай здорова. Устинко!

X.

Одного ранку лежу я та думаю, коли в хату вбігла Катря.

— Іди, іди, хутенько іди, Усте!

— Куди іти?

— До панночки, до панії! Та хутенько-ж бо, Усте! Послали по тебе, щоб зараз ішла. Панночка пожалкувалась на тебе старій, що ти вже зовсім одужала, та не хочеш робити, служити. Іди-ж бо, іди!

— Як же йти, Катре, не здолію я по землі ступати!

— Я тебе доведу, голубко! Зможи ся, щоб іще гірше тобі не було. Ходімо-бо, ходімо!

Ледві я доплелась до будинка. На порозі стріла панночка.

— Чого се ніжиш ся? Чому не йдеш служити, ледащо ти? Пострівай! Я тобі таку кару вимислю, що ти й не бачила й не чула.

Та кричить же то, Боже! Аж задихалась; штовхає мене, за рукав смикає... Годинонько-ж моя! Як вона охижіла, яке страшне зробило ся в неї те личко гожеє!...

На той крик і пані не задлялась прилізти... давай мене лаяти. Ще нахвалялась і бити. А ми, спасибі Богу, того не дознавали од неї, поки не вселилась панночка. Почали ся тоді в нас карности щоденні, щоденний плач. Чи хто всьміхнеть ся (не часто всьміхали ся!) — панночка біжить до старої: — „Бабуню, діла не роблять, та ще й плачуть!“ — Та на всіх такеньки вадить тай вадить навадниця наша,

А стара лютує, нас карає, — молодий вік ізгадала!

XI.

Тільки й дишемо було, як наїде гостей-паничів та трохи забуде про нас панночка. Вийде до них — ласкотить по пташиному, привітна, люба — і що то? — не пізнати!... А вже як ті паничі коло неї!... Той поруч із нею шиєть ся, а той з кутка на неї очима сьвітить; сей за нею у тропу точить ся, а той знов із боку поглядом забирає. Вона-ж між ними, мов тая перепеличка, звиваєть ся.

Котрий то з них попадеть ся? — говоримо, було дївчата. — Дознає неборак, по чім ківш лиха!

Спержу стара панї тішилась велико тими гостьми, а далї, як почались між ними сварки, стала думати та гадати, — не рада вже їм, да не одбити. Наїде їх силечка одна, та кожний же то домагаєть ся панночиного привіту собі: один одного зневажає, тай сварять ся і гризуть ся. Почала вже їх стара панї собаками, за очі, взивати. Аж так над осінь доля панночина прийшла — і шарахнули вони усї од неї в розсип, себе самих соромлячи ся.

XII.

Спізнав ся з панночкою полковий лїкар, тай почав що дня вчащати. Такий він був тихий, звичайний, до кожного привітний, — і на панича не походив!... А як із нею спізнав ся? Вже давненько панночки приїжжі переносили, що який то вже там лїкар полковий хороший! І брови йому чорні і уста румяні і станом високий, така вже краса, що й не сказати! Тільки що гордий дуже, — на жадну не погляне, не заговорить, хоч там як до його не заходь... Панночка, чуючи таке, було частенько говорить старій: — Як би ви, бабусечко, того лїкаря до нас завітали, нехай побачу, який!

А стара, було, на те: — Моя дитино! Нацокотали тії верхоумки, скосирні, а ти віри поняла... Велике диво — полковий лїкар! Се злидні, бідота! Що тобі з такими заходити?

— Та нехай я тільки його побачу, бабуню, чи справдї він такий, як славлють?

— Цур йому! Ще ввяжеть ся! І так уже багато коло тебе звиваєть ся, а жоден не сватає. Один одного перебиває та сварють ся,— бодай ви виказились!

От же, як стара одмагалась! А внучечка — як на пню стала: лїкаря, тай лїкаря.

Першого-ж наїзду як жарнув полковий начал, мусіла стара ними переказувати, що лікаря до себе в гостину запрошує. Ті живо погодились: — „Привеземо, привеземо“, — кажуть.

— А коли-ж ви нас одвідаєте? — питає панночка, сюди-туди обертаючись, та в вічі їм заглядаючи, немов як лисеня. — Чи хутко?

— Коли ви такі ласкаві, то ми й позавтрьому будемо, — кажуть гості, як на ногах не підлітуючи.

І поїхали, раденькі, що дурненькі.

XIII.

Та вже й убралась того дня панночка хороше! А стара супить ся та все бурчить:

— На що нам та голь нещадима здала ся?

Панночка наче не чує того слова. Стара тільки тим виміщає, що нас душить.

Коли наїхали полкові, а лікаря нема. — „Дякує. — кажуть, — за ласку, та нема в його часу ані години: недужих у його багато, — лічить“.

— І не силуйте його, — каже стара, — нехай лічить з Богом!

Панночка тільки почервоніла і уста закусила.

Тай було-ж нам, як гостей випровадили! За все ми одтерпіли!...

Того-ж таки тижня самого занедужала панночка. Охає і стогне і кричить.

Стара злякалась, плаче, по лікаря шле. А полковий знающий, кажуть, тай живе ближче за всїх — по його!

Тим часом панночка вбралась, як найкраще, тай лежить у ліжку, як мальована, — дожидає.

Приїхав він, подививсь, розпитав. А вона-ж то вже — і головку хилить і говорить, помісь співає. Побув яку годинку, тай прощаєть ся: — „Завтра навідаюсь“.

Стара пита у внучечки, внучечка задумалась, тільки їй на питанє головою киває. А як стара спитала: — „Що, як лікар? Показав ся як?“ — то вона стрепенулась: — „Гордий, — каже, — такий, як пан вельможний... І що він собі думає!“

Лїчив-лїчив той бідолаха, тай закохав ся. Покохала його й панночка. Почули духом паничі, куди потягло, — постерегли од разу, що воно є, тай зслизли.

Стара пані тільки що головою в мур не бєть ся, та нічого не врадить: — „Як ви менї,

бабуню, на перешкоді станете — умру!... І не гомоніть! Не домовляйте! Змилуйте ся!

Стара й годі, тільки охає.

XIV.

Спустіло панське подвіре; не тупочуть коні, не торохтять коляси. І панночка тихша: не лає, не бє, не обскаржує, — все сидить та думає.

Було, скоро сонечко вийметь ся, лікар і котить у двуконь. Панночка вже дожидає коло вікна, гарна та убрана, і румяніє, як червона маківка.

Він хутенько вбіжить. Яка з нас під той час мигнеть ся: — „Здорова була, дівчино! А що панночка?“

Цілий день прогостює було. Усе коло панночки сидить, не відступа й ступтя. А стара пані то з тих дверей зирк, то з других зирк, та прислухаєть ся, що вони там між собою говорять у двійці, та вже така досада її гризе, що вони в купці, а розлучити не сьміла: бояла ся й вона унучечки.

Ото вже й сватає він панночку. Плаче стара і журить ся тяжко: — Я-ж сподівалась тебе за князя віддати, за багача, за вельможного!

— Ох, Боже-ж мій! — крикнула панночка плачучи. — Та коли-б же він був багатий та вельможний, я-б і гадки не мала: давно-б уже була за ним! Та коли-ж таке безталаннє моє! Така мені доля гірка випала!

— Та хіба-ж таки кращих за його нема? — не сьміючи вже одмовляти, а тільки ніби питаючи, озветь ся знов стара.

— Для мене у сьвіті кращого, — нема й не буде!

Засумувала панночка, аж змарніла і зблідла. Стара зовсім скрутилась, — не зна далі, на яку ступити. Намене на те, що не йди за його, — унучечка у гнів та у плач великий. Хоче втішати: — „ось поберетесь“, — унучечка свою долю проклинає.

— Се Господь мені лихо наслав, — каже, — і як тому лихови запобігти, не знаю.

Молодий став помічати, турбуєть ся:

— Що таке? Чого смутна?

— Та я не смутная!

Скажи мені усю правдоньку, скажи! — просить, у руку її цілує.

— Поберемось, — говорить вона йому, — а як жити з тобою будемо? Вбого!

— Ог що тебе журить, серденько!... На що нам теє панство, богатство, коли буде наше житє красне, наша доля весела?

— Бач, ти об мені й не думаєш! — домовля йому. — А любо ж тобі буде, як приїде хто до нас та буде з нас глумитись: — „От живуть — бідують!“

Тай заплаче.

— Серденько моє! Що-ж мені бідному, в сьвіті робити? Де взяти? Я з роду не жадав багатства, а тепер прагну всїх роскошів для тебе, тобі на втїху... Що ж я вдію? Рад би я, — каже, небо прихилити, та не хилить ся!

І почнуть оттак обоє собі журитись.

XV.

Любила вона його, та якось чудно любила, не по людськи. Отто навернеть ся, було, хто з панночок-сусїдок, допитують ся: — Чи правда, що тая гординя та в тобі закохав ся?... Сватає?... Ревнивий? Які дари тобі дарує?... Чи ти його поважаєш, чи він тебе слухає?

— Вважайте самі, — одказує панночка, всьміхаючись.

Тай почне перед панночками наругу на його зводити. — Слухайте, — каже до його,— їдьте до міста та купіть менї те й те, та хутенько! Поскоріть ся-ж, щоб я не гнївалась!

Він зараз їде, купує там, що казано.

— Боже мій! Чого се понакуповували?

Я його не хочу! Їдьте та змініть! Мені такого не треба! От добро вишукали!

Знов їде він, міняє.

Або так: хоче він води напитись, — вона: — „Не пийте, не пийте!"

— Чому?

— Я не хочу! Не пийте!

— Та коли-ж я хочу пити!

— А я не хочу! Чуєте? не хочу!

І вже так гляне чи всьміхнеть ся, що він послухає. Коли, то й розгніваєть ся, одвертаєть ся од його, не говорить. Він уже і перепрошує, і благає — трохи не плаче.

Панночки приїжжі дивують ся: Отто! Чи хто сподівавсь од його такого кохання! І що ти робила? Як ти Бога просила?

Наша панночка тільки всьміхаєть ся.

Питають, що він їй подарував, — вона перед ними стеле оксаміти та атласи, що від старої панії має, та хвалить ся: — Се він мене обдарував!

Чудне панське коханнє!

А він на тих сусїдочок важким духом дише: — Бодай їх слїд запав!

Стара тимчасом розпитує про його, як він собі маєть ся, тай напитала, що в його хутір є.

Дитино моя! В його хутір є!

— Справді? Покрикне панночка, зірвавшись з місця. — Де? Хто казав?

— Та не дуже далеко за містом. Недавно, кажуть, од якоїсь тітки у спадку йому достав ся. Тітка була бездітна; він на її руках і виріс.

— Ах, Боже-ж мій, милостивий! Чому-ж се він мені не похвалив ся? Мабуть, невеличкий хуторець, — нічим гаразд хвалитись. А все-ж хутір. Усе-ж держава!

Стріла його веселенька, привитала любо, а він радіє. — Не знає, що то витають не його, — хуторець витають!

XVI.

Об Різдві їх заручили. Гостей-гостей наїхало!... Панночка така весела, балаклива; очі блищать; водить ся з ним попід руки. А він і очей з неї не зведе, аж спотикаєть ся на ході. Гульба точилась до самого сьвіту.

Отже, скоро жених і гості з двора, панночка в плач. Плаче та на свою долю нарікає: — Що се я поробила? Що се я починила? Та яке моє житє буде вбоге! На що мене мати на сьвіт породила! Горенько мое! Доле моя сирітська!

Стара тим і заручинам не рада, та втішає унучечку, вмовляє: — Чого плакати, моя дитино? Годі-ж бо, годі!

— Чому Господь не дав йому панства — багатсва? — викрикне панночка, та так і вмиєть ся слїзоньками, по кімнатї бігає, руки заломуючи.

— Дитино моя! Серце моє! Не плач!... Не будеш ти багатша од усїх, тай убогою не будеш. Усе, що я маю, все твоє.

Вона як кинеть ся до старої, обіймає, цїлує: — Бабусечко моя, матїнко! Дякую вам із душі, з серля! Аж сьвіт менї підняв ся в гору! Одродили ви мене, рідна матїнко!

— Годї вже, годї, а то й я зарумаю! Отсе-ж бо! — промовля стара, тай сама і плаче, й сьмієть ся.

— Бабусечко, голубочко! То ви з нами житимете?

— Чого-б то й бажати, та не впадає. Я такеньки міркую: зістанусь я тутечки, у Дубцях, буду вам господарства доглядати, поряджати, а ти у хуторі хазяйствуй... А що-ж? Чи там, чи там покинути, — і хазяйство переведеть ся і впокою душі не матимеш. — „Панське око товар тучить“, — не дурно сказано.

— Добре, добре, бабусю! Нехай так буде!... Ах, бабусю! Ви мене, каже, на сьвіт одродили.

— То будь же в мене веселенька, — не плач!

— Не буду плакати, бабуню, не буду!

Тільки що жених на поріг, панночка до його: — Бабуня нам Дубці дає! Бабуня Дубці дає!

Він спокійненько собі й каже, ласкаво їй усьміхаючись: — „Ти радієш, то й я рад. Я сам дуже люблю Дубці. Тут ми спізнались і покохались... Памятаєш, який був тоді садок зелененький, квітчастий, — як було з тобою похожаємо, говоримо?“

А вона йому: — Садок зелененький, садок квітчастий... Ти згадай, серце, які Дубці дохідні!

Молодий аж іздрігнув ся і дивить ся на неї, ніби його щось разом здивувало, злякало, у серце вжалило...

— Що-ж? — питає панночка, — чого на мене дивиш ся так? Хіба я що нелюдське сказала? Хіба не хочеш зо мною хазяйнувати?

І бере його за руку, сама всьміхаєть ся любенько. І він усьміхнув ся: — Ти-ж моя, каже, хазяєчка кохана!“

XVII.

Повеселїшала панночка, клопочеть ся своїм посагом, загадує тай опоряджає і сама до всього береть тя. Навезли з міста шевців,

кравців, швачок, крамарів і крамарок. Сама ганяє, жениха турляє, — купує, крає, складує... Як у казані кипіло! Було тоді нам лишко тяжке! Бо таке наше діло: хоч панам добре ведеть ся, хоч їм горе йметь ся, а нам певно одно: кому, каже, весілє, курці — смерть!

На весілє панів, панїй понаїздило, — гуде у будинку, як у вуленї. Цікаві панночки посаг розглядають, дивують ся. — „Ох, та яке-ж отсе хороше!... Ох, і се славне!... Он се яке!... А се, мабуть, дуже коштовне!“ — Иньша, як побачить що, — хусточку, чи сукню яку, — аж очи заплющить: так її за серце і вхопить. Так вони і липнуть до того, як мухи до меду! Ледві вже ми їх збули ся.

XVIII.

За тим натовпом, клопотом та трусою, то я й не урвала і годинки з людьми попрощатись. Вже конї стоять запряжені, — тодї я побігла. Не можу й словечка вимовити, тільки обіймаю старих і малих.

Молодий приїхав за нею на четверику. Конї воронї, баскії; правив візника плечастий, усатий, у високій шапцї, — з наших таки людей, та до вельможної вподоби вивчений. Тут пани прощають ся, гомонять, плачуть, а

візника той сидить, як викований з заліза, — не обернеть ся, не гляне.

Посідали пани у той повіз. Мене причепили по заду, на якомусь височенному причіпку.

— З Богом, Назаре! — покрикнув пан веселенько.

Тихого та ясного ранку виїздили ми з села, а мороз аж тріщить. Іней запушив верби; біліли віти і сяли проти сонця. Дівчата висипали на улицю; кланяють ся мені... Швидко-швиденько бігли коні, — тільки в очах усе теє промигтіло. Нема вже села; дорога й дорога, безлюдная доріженька попередо мною...

XIX.

Хутко перебігли до міста; наче межи комашню впали. Ідуть і їдуть, продоють, купують. Люде, пани, москалї, перекупки. А Жиди довгополі, куди не глянеш, усюди вони, наче тії хрущі шершавіють.

Пан звелів коней зупинити коло заїздного двору і повів свою молоду у кімнати. Візниці грошей дав -- пообідай, а про мене й байдуже.

Сиджу я собі та дивлю ся. Усе чуже, усе не наше! Коли хтось як гукне: — „Гей,

хорошая, вродливая!“ — Я аж здрігнулась. Се візника на мене гукає. Придивлю ся до його: тото-ж чорнявий, матінко! Такий чорнявий, як єсть тобі ворон. Засьміяв ся — зубів у його незліченно і білі ті зуби, білі, як сметана.

— А кого вам треба? — питаю його.

— Еге, кого!... Як бо тебе звати?... Устина, здаєть ся?... Ходімо зо мноют а Назаром, пообідаймо.

Дуже я змерзла, а піти — думаю — як його піти? Ще пані бучу зніме!

— Спасибі вам, — одказую, я не хочу їсти...

Візника всьміхнувсь: — „Як собі знаєш, дівчино!“ — тай пішов.

XX.

Чималу-ж я годину пересиділа, поки вийшли вони. Пан тоді зирк на мене!

— А що ти сидиш тут, Устинко? — питає. Чи обідала ти?... Гей! — крикнув на хазяїна бородатого, що тут на рундуці гроші в долоні лічив, дзвякаючи. — Дайте дівці пообідати!

Хазяїн гроші в кишеню тай побіг.

— Що се, що се? — жахнулась пані,— ми її ждатимемо?

— А як же, серденько? — одказав пан.— Адже вона голодна, тай намерзлась добре!

— То що? Вони до сього звичні. Спізнимось: я боятимусь.

— Бігай, дівчино, та хутенько! — каже мені пан. — Не загайсь, щоб тебе не дожидати.

Пані почервоніла по саме волосє.

— Час їхати!

— Та вона-ж голодна, серце... Дивись, як змерзла!

— Я змерзла, я, я! та так уже на те „я" накрикує!

— Сідай! — грімнала далі на мене і сама у повіз ускочила.

Пан здивувавсь: не знає, що його думати, що його казати, — стоїть.

— Що-ж? — питає пані, — хутко?

Тоді сердега сідає коло неї...

А хазяїн бородатий: — Дівці абєду не прикажете?...

Довгенько гомоніли пани між собою, а ще довше після того мовчали.

XXI.

Присмерком дочапали до хутора. В хуторянських хатах де-не-де сьвітилось. Їдемо улицею; стали коло будинку. На рундуці купкою стоять люде із сьвітлом, з хлібом сьвятим. Кланяють ся, витають молодих.

— Спасибі, спасибі, дякує пан, приймаючи хліб на свої руки. — Привіз я вам панію молоду, — чи вподобаєте?

Сам сьмієть ся, радіє: кому то вже така краля не сподобна буде!

А пані, як гляне на його, — аж іскри їй з очей скакнули, на лиці мінить ся.

Люде до неї — щоб то її по свойому витати; а вона вихопила в когось із рук сьвічку та в двері — стриб! Люде так і шугнули од тих дверей, нічого панови й не одмовили.

-— Пан неспокійний, смутний, пішов собі, похиливши голову.

Ввійшла і я. Дивлюсь, роздивляюсь. Сьвітлички невеличкі, та гарні, чистенькі. Стільчики, столики — все те новеньке, аж лощить ся. Чую — говорять пани. Прислухаюсь — пані моя хлипає, а пан так то вже її благає, так благає!

— Не плач, не плач, житє моє, серце

моє дороге!... Коли б же я знав, що я тебе ображу, — з віку-б не казав.

— Ти, мабуть, усїх мужиків так ізучив, що вони з тобою за панїбрата!... гарно!... оглядають мене, всьміхають ся до мене, трохи не кинулись мене обнїмати... Ох, я нещаслива!... Та як вони сьміють! — викрикне на остатку.

— Серце моє! Люде добрі, прості...

— Я не хочу нїчого знати, слухати, бачити! — задріботїла панї. — Ти мене з сьвіту хочеш отсе зігнати, чи що? — вигукує ридаючи.

— Годї, годї, любочко! Ще занедужаєш... О, не плач бо, не плач! Робитиму все так, як ти сама надумаєш. Подаруй менї сей случай!

— Ти мене не любиш, не жалуєш... Бог із тобою!

— Гріх тобі так говорити! Я тебе не не люблю?... Сама ти знаєш, яка твоя правда!

Чую — поцїлувались.

— Гляди-ж, — каже панї, — як ти не будеш по мойому робити, то я вмру!

— Буду, серденько, буду!

XXII.

Проходила я по всїх кімнатах — нема нікогісїнько. — „Се чи не од нас повтїкали?“ — думаю собі. Вийшла на рундук, — ніч місяшна, зоряна. Стою та роздивляюсь; коли чую: — „Здорова була, дївчинонько!“ — як на струнї брязнуло обік мене. Стрепенулась я, дивлюсь: високий парубок, ставний, поглядає, всьміхаєть ся. І засоромилась і злякалась; стою, як у каменю, онїміла, та тільки дивлюсь йому в очі.

— Стоїш сама тутеньки, — знов озиваєть ся парубок, — мабуть, не знаєш, куди йти?

— Як би на знала, то вас би спитала, — одмовила йому, схаменувши ся трохи. — Бувайте здорові!

Та швиденько в двері.

— Бувай здорова, серденько: — сказав менї у слїд.

XXIII.

А пани все по покоях ходять. Молода у кожний куток зазирає, що й як. Забачила зїлєчко за образами: — Що се таке?

— Се баба божничок уквітчала.

— Що?... То вона в тебе тут порядкує! Викинь те зіллє, серце! Се вже зовсім по мужицьки.

— Добре, серденько...

— Тоді вона його цілує: — Голубе мій!

От, находились, наговорились.

— Що се, — каже пан, — що нікого нема? Куди се баба поділась?

— А бач, бач, — зацокотала пані, — які вони в тебе порозпущувані! Схотіла, то й пішла.

— Та не де дінеть ся! Ось я її гукну...

— Тай кинувсь гукати: — Бабо! Бабо! Бабо! -- як той хлопчик слухняний.

— Зараз, серденько, баба прийде, — говорить панії, вмовляючи її.

— Та де вона була?

— Певно щось робила, любко. Се моя вся прислуга.

— А де моя Устина? І вона ізучилась бігати, не питаючись? Устино! Устино!

Я стала перед нею.

— Ось у сїй кімнатї.

Стала я знов за дверима; знов дивлюсь і слухаю.

XXIV.

Увійшла бабуся старесенька-старесенька, — аж до землї поникає, та вся-усенька зморщена! тільки її очи чорні іще живуть і яснїють. Увійшла, тихенько ступаючи, вклонилась панії й питає: — А що вам треба, пане?

Панї аж з місця зірвалась, що стара така сьміла.

— Де се ти, бабо, була? Я тебе вже сам мусїв гукати, — каже пан.

— Коло печі була, паночку: Ганнї помагала, щоб добра вам вечеронька була.

Пан бачить, що вже жінка важким духом дише, а все не важить ся він бабусю налаяти: лупа очима та кашляє, та ходить — не знає, що вже йому робити.

Панї од його одвертаєть ся. Бабуся стоїть од порога.

— Що-ж, вечеря готова? — питає пан, уже хмурнїйше.

— Готова, паночку, — тихо і спокійнéнько одказує бабуся.

— Серце, — до панії, — може-б ми повечеряли?

— Я не хочу вечеряти! — одказала панї, вибігла і дверима грюкнула.

— То й я не буду вечеряти, бабусю, — каже пан смутненько вже.

— То я собі піду. На добраніч вам, паночку!

— Іди. Та треба глядіти, стара, щоб я не бігав за тобою сам! — загомонів був на неї, та зараз і вгамувавсь, як бабуся йому на те звичайненько одмовила: — Добре, паночку!

Вклонилась і пішла собі.

XXV.

Ходив-ходив пан по кімнаті. Чутно йому, що пані плаче за стіною. Боже мій! — промовив до себе, — чого вона плаче? — І так він те слово тихо, такеньки смутно, промовив!

Не втерпів — пішов до неї, — цілує, вмовляє. Чималу годину він її благав, поки перестала.

— А вечеряти не хочу, каже панови. — Я на твої слуги — не то що — і дивитись не можу! Так із тобою поводять ся, як із своїм братом... родичі тай годі!

XXVI.

Сиджу сама у дівочій; сумно; тиша така... Отто житє моє буде! Всюди красне!...

— Тепереньки, — думаю собі, — наші дівчата наживуть ся без моєї панії! Веселенько та любенько їм у купці. А мені — чужа сторона і душі нема живої.

Коли щось у віконце стук-стук... Так я й згоріла!... Сама вже не знаю, як я догадалась... Сиджу, ніби не чую.

Переждало трохи — знов стукає. Метнулась я та двері всї попричиняла, щоб пани не почули.

— А хто се тут? — питаю.

— Я, дївчино-горличко!

— Мабуть, — кажу, — чи не помилились: не в те віконце добуваєтесь!

— То-ж бо й не в теє! На що-ж і очі в лобі, коли не з'очили, кого треба!

— Не так то конче й треба!... Отсе найшли розмову крізь подвійне скло!... Геть те! Ще пани почують!

Тай одхилилась од вікна.

А він таки: — Дївчино! Дївчино!

— Чого се ти по під віконню вкопав ся, Прокопе? — загомонїв хтось потиху. — Он, вечеря вже готова ще од коли, а вас нїкого нема!

XXVII.

Хтось уступив у сінці. Я відчинила, аж се бабуся.

— Здоровенька була, дівчино, — промовила до мене. — Просимо на вечерю, зозулько!

— Спасибі, бабусю!

— То й ходімо.

— Ось я панії спитаю ся.

— Чого питатись, любко? То-ж вечеря!

— Чи звелить іти.

Бабуся перемовчала хвилинку, тай каже: — То йди, моя дитино. Я тебе тутоньки підожду.

Пани сидять у купці любенько, веселенько; щось межи собою розмовляють. Я ввійшла, а пані: — Чого сунеш ся?

— Пустіть, — кажу, — пані, мене повечеряти.

— Іди собі — вечеряй.

XXVIII.

Пішла я за бабусею через двір у хату.

— Отсе привела вам дівчину, — каже бабуся, вводячи мене в хату.

А в хаті за столом сидить Назар чорнявий і момодичка гарненька, жінка Назарова. У печі палає, як у гуті. Одсьвічують весело білі стіни і божничок, вишиваним рушником навішений, квітками сухими і зіллєм уквітчаний. З полиці миси, миски й мисочки і зелені й червоні і жовті, наче каміннє дороге викрашають ся. Усе таке веселе в тій хаті було, прибране, осяюще: і кужіль мякого льону на жердці і чорний кожух на кілку і плетена колиска з дитинкою.

— Просимо до гурту! — привитали мене і вклонились.

— Може-б, поруч зо мною така краля засідала, га? — каже Назар.

— Хіба-ж ви тутечки найкращі, дядьку?— питаю. Сама озирнулась, аж той парубок уже тут, — з кутка на мене подивив ся, аж гаряче менї стало.

— Ато-ж ні? — каже Назар. — Придивись лишень до мене добре: то то-ж гарний! То то-ж хороший!

— Хіба по ночі! — одмовила йому весела молодичка.

Славна була то жіночка, — звали Катрею; білявенька собі, трошки кирпатенька, очиці голубоцьвітові, ясненькі, а сама кругленька й сьвіжа, як яблучко. У червоному

очіпку, у зеленій юпочці баєвій. Сьмішлива була й гордоватенька, а що вже шамкая! І говорить і діло робить і дитину колише; то коло стола її вишивані рукава мають, то коло печі її перстені блискотять.

— Ну, ну! — каже їй Назар, — коли-б отсе не галушки, я-б тобі одказав!...

Тут бо саме Катря його поставила на стіл миску з галушками.

Назар моргнув на мене: — Не гріх тому добре повечеряти, хто не обідав!

XXIX.

Катря хоч і говорить і жартує, а здаєть ся, все чогось сумна і неспокійна. Бабуся, сидячи за столом тихенько і величненько, якусь думку собі думала. Тільки Назар пустує та вигадує, та регоче, поблискуючи перед каганцем зубами, а зуби, я-ж кажу, як сметана! На того парубка я вже не дивилась.

— А що, пташечко, — питає в мене бабуся, — при молодій панії довгенько служиш?

— Яка вона гарна! — закинула молодичка.

— Поможеть ся, що гарна! — гукнув Назар, — коли дивить ся так, що аж молоко кисне!

Бабуся зітхнула важенько: — Годі тобі, годі, Назаре.

— А наш пан такий звичайний, — заговорила молодичка, — він, мабуть, із роду нікого не скривдив!

— Дай йому, Боже, і пару таку! — промовила бабуся.

— Як то тепереньки нам буде? — смутненько каже молодичка. Зітхнула і задумалась. — Яка то буде? — знов того вимовляє, дивлячись на мене, наче-б випитувала очима.

А я мовчу.

— Буде, як Господь дасть, голубко, — каже бабуся.

— Ну, що буде, те й буде, — ми все перебудемо! — гукнув Назар. — А тепер — до галушок берітесь. А ти, Прокопе, чому не йдеш? Пані тобі в око впала?... Чи може, се краля? — Тай моргнув на мене.

— Нехай мені та пані й не снить ся! — одмовив парубок, сідаючи проти мене, — де вона вродилась така неприязна!

Тоді молодичка до мене: — Дівчинко-серденько! Скажи нам усю щиру правдоньку, як душа до душі...

Тай спинилась. Усі на мене дивлять ся пильно... І парубок очей з мене не зведе. Як

би мені не той парубок, то все-б нічого: а при йому соромлю ся та червонію, — трохи не заплачу.

— Дівчино! Лиха наша пані молода?— вимовить Катря.

— Недобра! кажу їй.

— Господи милосерний! — крикнула,— чуло моє серце, чуло!... Дитино моя!... — Кинулась до колиски, схилилась над дитиною: — Чи того-ж я сподівалась, ідучи вільна за панського! Вона вже й оком своїм нас пожерла!

Та плаче-ж то так, — сльоза сльозу побиває.

— Не такий страшний чорт, як намальований! — каже Назар. — Чого лякатись? Треба перш роздивитись.

А вона плаче, а вона тужить, наче вже й справді її дитину пані своїм оком пожерла.

— Годі, голубко! — вмовляє Катрю бабуся, чого нам дуже трівожитись? Хіба над нами нема Господа милосерного?

Парубок ані пари з уст; тільки куди я не гляну, усе на його погляд очима спаду.

XXX.

Повечерявши, поблагословившись, біжу назад у будинок, а за мною: — „На добраніч, дівчино!“

— На добраніч вам! — одказала, тай ускочила в сіни. Увійшла в дівочу, — серце в мене беть ся — бєть ся!... Думаю тай думаю... що, як він вдивив ся в мене очима!... І панї моя тож мéнї на думку навертаєть ся: ледві у двір ступила, вже всїх засмутила... І чого той парубок чіпляєть ся?... Бодай же його, який хороший!... Місяць стоїть проти мене у повнї...

Ой місяцю — місяченьку,
Не сьвіту нікому!...

Пісня так і підмиває мою душу... Сама не знаю, чого душа моя бажає: чи щоб він знов озвав ся під віконцем, чи щоб не приходив...

XXXI.

Минає день, тиждень, місяці і пів року збігло за водою. Здаєть ся, що в хуторі тихо й мирно: цьвіте хутір і зеленіє. Коли-б же поглянув хто, що там коїлось, що там дїялось! Люде прокидались і лягали плачучи,

проклинаючи. Усе пригнула по свойому молода пані, усім роботу тяжку, усім лихо пекуче ізнайшла. Каліки нещасливі, діти кришеняточки і ті в неї не гуляли. Діти сади замітали, індиків пасли; каліки на городі сиділи, горобців, птаство полошили, та все-ж то те якось уміла пані приправляти доріканнєм та гордуваннєм, що справді здавалось усяке діло каторгою. Стоока наче вона була: все бачила, всюди, як та ящірка, по хуторі звивалась і Бог її знає, що в їй таке було: тільки погляне, то наче за серце тебе рукою здавить.

А пани — сусіди нашу панію похваляють — величають: — „Отто хазяйлива! Отто розумна! Дарма, що молоденька, — добре-б нам усім у неї вчитись!“...

Спершу люде на пана вповали, та незабаром зрекли ся надії й думки. Він був добрий душею і милостивий пан, та плохий зовсім — ні що з його. Спитувавсь він жінку вмовляти, та не така то вана. Далі вже і наменути на сю річ бояв ся, — мов не бачить нічого, не чує. Не було в його ні духу, ні сили. Сказано: добрий пан, „не бє, не лає, та нічим і не дбає“. Як почне пані обмирати та стогнати, та в крик викрикувати, то він руки й ноги її вицілує і плаче і сам людей

лає: — А щоб вас! А бодай вас!... От уморять мені друга!

— Не буде з його нічого — каже Назар. — Я од разу побачив, що квач, ще тоді, як він Устину обідом нагодував... Як би таку жінку та мені, я-б її у комашню втрутив, — нехай би пихкала!

Тай зареготе на всю хату. Такий уже чоловік був той Назар: усе йому жарти. Здаєть ся, хоч його на огні печи, він жартуватиме.

А що Катря сліз вилила, то де вже тії й сльози брались. Візьме свою дитину на руки та плаче-плаче! А далі й заридає у голос.

І Прокіп дуже зажурив ся. Усе щось собі думає і зо мною вже не жартує.

— Отсе-ж бо, які ви смутні, — скажу йому одного разу, — се було в вечері, присмерком, — чого ви такі смутнії?

А він мене за руку, — пригорнув і поцілував. Заки я схаменулась, його вже й немає.

XXXII.

Усі люде, повяли, змарніли; тільки бабуся велична, як і була. Як не лає, як не кричить на неї пані, — бабуся не лякаєть ся, не метушить ся: іде тихо, говорить спокійно, дивить ся ясно своїми очима ясними. І не

счуєш ся, було, як до неї пригорнеш ся тай заплачеш, — от як дитина до матері своєї рідної горнеть ся.

— Не плач, моя дитино, не плач! — промовить бабуся стиха, ласкаво. — Нехай недобрі плачуть, а ти перетрівай усе, витерпи бідочку!... Хиба ж таки й перетерпіти не можна?

Господи! Як же смутно й сумно жило ся! Не чути сьміху, не чути гласу людського. У двір душа жива не навідаєть ся, — хіба за ділом, — та так боязько оглядаєть ся, так поспішаєть ся вже, наче йому з пущі вихопитись од зьвіря лютого йдеть ся.

Спізнилась якось вечерявши, тай біжу хутенько. — І чому хоч Прокіп не прийшов вечеряти? — думаю. Коли він так і вродивсь перед очима моїми! Переймає мене і оббігти не пускає.

— Устино, скажи мені правдоньку: чи ти мене любиш?

Утікла-б од його, так ноги мене не несуть. Стою... ґорю...

Він тоді мене за руку!... Обіймає, пригортає, та все питає: чи любиш? — Такий чудний!...

Посідали, поговорили, покохались, — усе лихо забулось. Весела душа моя і сьвіт

мені милий і таке в сьвіті гарне все, таке красне!... Чого вже, коли й пані постерегла:

— Що се тобі? — каже. — Чого се так розчервонілась, наче хто вибив? Чи, може, що вкрала?!

XXXIII.

Боже мій милий! Як то вже я того вечора захистного, темного дожидаю!... Звелить пані на вечерю йти, — Прокіп мене дожидає. Перейме та постоїмо у двійзі, погорюємо обойко... Бо денної пори, хоч і стрінемось,— тільки зглянемось, словечка не перемовимо, розійдемось.

— На лихо ви покохались! — каже було Катря.

— За біса розумна ти, моя люба! — кепкує з неї Назар. — Коли-б тепер ти вдруге мене полюбила, то-б і лапки полизала-єси.

— Коханнє в мене на умі!... Мені й вони двойко серце сушать, як подумаю-погадаю...

— Чого се ви дівчину сушите та лякаєте? — озветь ся бабуся. — Коли вже покохала, нехай кохає: то їй судьба така судила ся.

XXXIV.

А пані, куди далї, то все злосливша, усе лютїйша: аби я трохи спізнилась, забарилась: — Де була? — тай стріне мене на панському порозї лиха година.

Перво тугою тужила я тяжко, а там усе менї стало не в дивовижу, уcяка ганьба байдуже. — Сказоно: „Встань, лихо, тай не ляж!“... Було, поки лає, коренить, — не сила моя: сльози ринуть; а наплачу ся добре, — утрусь — така собі веселенька, жартую, пустую... І коса заплетена дрібненько і сорочка на минї біла, — нікому було й не хвалю ся. Що менї поможуть? Тільки своє лихо тяжке згадають!... А Прокіп, наче ніч темна, ходить, і вже тодї нї до їдла, нї до питя, нї до розмови.

Господи милий! Своє лихо, чуже лихо, не знать, що й робити, що починати. У Катрі дитинка занедужала: а тут обід панам звари, вечерю звари, та город скопай, обсїй, — та ще пані грімає: — Нічого не робиш, ледащо! Дурно хлїб мій їси! Ось я тебе навчу робити!

Цїлу ніч Катря не спить над дитиною. На день благословить ся, — до роботи. Бабуся тодї пильнує малої, розважає Катрю: то дитинку до неї винесе, то сама вийде та роз-

каже: — стихла мала! — або спить мала!— І такеньки, наче благодать божа, допомагає, невтомлива, невсипуща.

— Чого се ви Катре, так падькаєтесь, без спочинку? — кажу їй.

— Робитиму, робитиму, поки сили. — А очі в неї так і горять позападавши. Може вгожу, може вмилосерджу.

Отже не вгодила й не вмилосердила. Робила й не спала, поки аж нечувственний сон її обняв коло колиски. Прокинеть ся — до дитини, — а дитинка вже на божій дорозї. Тільки глянула на його бідолашна мати, тільки вхопила його до серця, — воно й перетавилось.

І побивала ся-ж Катря і мучилась і раділа:

Нехай же моє дитя, моє кохане-дороге, буде янголятком божим, — лиха не знатиме, моє ріднесеньке! — А далї і заголосить: А хто-ж до мене рученята простягне? Хто мене звеселить у сьвітї?... Дитино моя! Покинула мене, моя донечко!

Назар — ніби й нічого, розважає свою Катрю, молодим її віком заспокоює; а в самого вже помякшав гучний голос, — потай усіх сумує.

По тій печали зовсім захиріла, занепала

Катря. Не то, щоб робити, вже й по сьвіту ходить не здужає. А пані все таки: — Чому не робиш діла? Я тобі те, я тобі друге!

— Тепер я вже не боюсь вас! — одказала Катря, хоч мене живцем із'їжте тепер!

Дала-ж їй себе знати пані!...

— Прокопе! кажу я, — що отсе з нами буде?

— Устино серце! Звязала єси мені руки!...

XXXV.

Прогнала пані Катрю з двора на панщину: не вважила й на її чоловіка — візнику.

Пан, нишком од панії, дав їй карбованця грошей, та не взяла Катря; він положив їй на плече, — скинула з себе, наче жабу, ті гроші. Як упав же той карбованець на муріг, — і заліг там, аж счорнів: ніхто не доторкнув ся. Та вже сама пані похожаючи по двору, вздріла і зняла.

— Се, певно, ти гроші сієш? — каже на пана. — Ой, Боже мій, Боже мій!

Пан на те нічого не одказав, тільки счервонів дуже.

А Катря не схотіла на сьвіті жити. Щось їй приключилось після тої наруги. Бігала по

гаях, по болотах, шукаючи своєї дитини, а далї якось і втопилась бідолашна.

Пан дуже зажурив ся; а панї: -- Чого тобі смутитись не знать чим? Хіба-ж ти не помітив по їй, що вона й здавна навіженна була? І очи якісь страшні і заговорить, то все не путнє:

— І справдї, — вхопив ся пан за те слово, не повно в неї ума було!

Навіженна тай навіженна... На що й краще! Порадились поміж собою такеньки, тай спокійненькі собі...

XXXVI.

Згодили якось москаля з міста за куховара. То-ж бо й був чудний! Як зварить панам їсти, сам пообідає, то ляже на лаві, та все свище, та свище, та раптом як співоне! — дзвінко-тоненько, помісь півень кукурікає. Сьому байдуже було наше лихо; тільки було спитає: сьогоднї бито? — тай додасть, — іначій і не можна: на те служба!

Назар уже не той став, уже й він якось поник, а все жартує: — Коли-б менї хоч один день хто послужив, до віку-б згадував!

Панї того куховара дуже хвалить, що такий, мовляє, чоловік він хороший, так мене

поважає! А він, було, як стоїть перед панією, то мов стріла вистромить ся, руки спустить, очі второпить на неї: — „Ловив я рябе порося; втїкло рябе порося у буряни; то я до чорного поросяти; вловив чорне порося, ошпарив чорне порося, спік чорне порося!“ — Такеньки усе чисто одбубонів і дожидає, що панї йому одкаже; сам тільки очима луп-луп!...

А панї йому раз-по раз: — Добре! Добре! Усе добре!... Тільки ти гляди в мене, — не розледащій між моїми вовкодухами.

— Нїколи того не всьмію, ваше високоблагородіє!

Вклонить ся їй низько, в право, в ліво ногами човг, та і з хати, та на лаву — і знов свище.

— Бодай вас! — кажу йому якось, — коли вже ви перестанете того свисту! Тут горе, тут напасть, муки живії, а ви...

— Не горюй, не горюй, дївко! На те вона служба називаєть ся. Он, бач, скільки в мене зубів зосталось... На службі втеряв!... Був у нас копитан... ух!

Та тільки ухнув.

— А ти що думала? Як у сьвітї жити? Як вислужитись? Тебе бють, тебе рвуть, морочать тебе, порочать, а ти стій, не моргни!... І! крий Боже!

Зговоривши теє, знов свистїти! А Прокіп з серця аж люльку об землю гепнув.

— Воли в ярмі, тай ті рвуть, а то щоб душа християнська всяку догану, всяку кривду терпіла і не озвалась! — грімнув на москаля, аж той свистати перестав. Дивить ся на його, як козел на нові ворота. Не така в мене вдача! — каже Прокіп, — я так: або виратуй ся, або пропади.

— А в мене така знов удача: утечи! — зареготав Назар. — Мандрівочка — рідна тїточка.

— Піймають! — скрикнув москаль, схопившись, — піймають — пропав.

Що там у кого було на серці, а всї засьміялись.

— Не кожний копитан швидкий удасть ся, — каже Назар, — иньший побіжить, тай спіткнеть ся. А ти ось що лучче скажи: куди втїкати?... Од якої втїк, таку й здибав. Із дранки та вбереш ся в перепеupанку...

Та все пани, та все дуки... — заспівав — як у дзвін ударив.

XXXVII.

У рік стара панї вмерла. Не хотїлось дуже їй умирати! Усе молитви, сьвяте письмо

читала, по церквах молебні правила; сьвічки перед богами невгасимі палали. Якось дівчинка не допильнувала, та погасла сьвічечка, — веліла дівчинку ту висїкти: — Ти, грішнице, і мойому спасенню шкодиш!

XXXVIII.

Наша панї журилась і плакала за старою дуже: — Вже тепереньки сама я на сьвіті зосталась! Обдеруть мене тепереньки, як тую липку! Моє око всього не догледить; а на тебе — каже панови, яка менї надія? Ти менї не придбаєш, хіба рознесеш і те, що маємо. Ти й не думаєш, що хутко вже нам Бог дитину дасть. Для дитини, коли не для мене, схаменись, мій друже! Хазяйнуй, доглядай усього, а найперша річ — не псуй менї людей.

— Що се ти, любко? Бог з тобою! Отсе знов усїм турбуєш ся! Та я все зроблю, що хочеш, усе!

Такеньки, було, вмовляє її.

Одного разу хотїв він її розважити, тай каже: Годї тобі, голубко, клопотатись. Ось послухай лишень, що я тобі скажу: я вже кума пригласив.

— Кого-ж ти просив? — перехопила його панї.

— Свого товариша. Такий славний чоловік, добрий.

— Боже мій, я одразу догадалась!... Запросив якесь убожество... Та я не хочу сього й чути. Не буде сього! Не буде!

А сама у плач ревний.

— Серденько, не плач! — благає пан, — серденько, занедужаєш!... Не буде того кума; я його перепрошу, тай кінець. Скажи тільки мені, кого ти хочеш, того й запитаю.

— Полковника треба прохати, — от кого!

— Полковника, то й полковника. Завтра я поїду до його. Ну, ізбач мені, любонько, що я тебе засмутив!

— Отто-то й єсть, що ти мене зовсім не жалуєш: усе мене журиш!

— Голубко моя! — промовив пан стиха, — пожалуй і ти мене. Ти знай сердиш ся, кричиш, свариш ся; а я сподївав ся...

Та як заридає!

Пані до його: — Чого се ти, чого?

За руки його хоче брати; а він затуливсь обома, та ридає-ридає!... Ледві вже його розговорила: і цілувала вже і обнімала, — на силу стишив ся.

— Та скажи-ж мені, чого се ти заплакав? Ну, скажи! — просить його.

— І сам не знаю, моя любо, — одказує пан, ніби всьміхаючись, — так чогось... Не здужаю трохи. Ти об сьому не думай, а насьмійсь мені, що я, наче маленький, розплакав ся.

А сам зітхнув.

— Ти, може, думаєш, що я вже тебе не люблю? — говорить пані.

— Ні, любиш...

— Люблю, та ще як!... А в купці не можна рав-у-раз сидіти : треба господарювати, моє серце!

Тай поцілувала його.

У ранці поїхав пан і полковника завітав у куми.

XXXIX.

Народив ся син у панії. Що тих гостей наїхало на хрестини! Обід справили бучний. Кум — полковник вкотив у двір сивими кіньми, побрязкуючи, позвякуючи бубоньцями. Сам огрядний, кругловидий, червоний, усе вуса закручує правицею, а лівою — шаблю придержує, та плечима все напинаєть ся в гору.

Я рада, що мені трошки вільнійше, — вибігла до Прокопа, — стою, розмовляю з ним коло рундука. Коли де не взяв ся пан, —

веселий такий, як ще був за свого женихання з панїєю.

— Чого се ви тут стоїте обойко? Що розмовляєте? — сьмієть ся.

А Прокім йому: — Пане, оддайте за мене дївчину!

—- Добре, бери, Прокопе! Я не бороню. Повінчайтесь, тай живіть собі любенько.

— А панї? — каже Прокіп.

Пан зітхнув і задумав ся, а далї й каже: — Ідіть за мною! Візьми її за руку, Прокопе!

Сам пішов у кімнати, а Прокіп веде мене за ним, стискаючи мою руку.

— Любо! — сказав пан, — я отсе до тебе молодих привів. Чи вподобаєш?

А тут у кімнаті панів, панїй!... І полковник поміж усіма, неначе той індик Переяславський, похожає, та все по троху пирхає.

Наша сидить у крісłечку. Зирнула на нас і одвернулась. Усьміх веселий простиг, гнївно на пана згляне й питає: „Що се таке?“

Прокіп кланясть ся, просить.

— Я вже позволив, — каже пан, — не борони й ти, моя кохана. Дав нам Господь щастя, — нехай і вони щасливі будуть!

Пенї все мовчить та уста гризе. А полковник і вирветь ся й загуде, як на трубі: — До пари, бісові дїти, до пари! Обоє хороші! Треба їх звінчати, кумо моя мила!... Хочеш

заміж, дівко? — питає мене, та що хоче моргнути, то й очі заплющить: не моргне; вже не сила — випив повно.

Усі пани за ним підхопили: — Одружіть їх, одружіть!... Чуєте: кум ваш, полковник, говорить, що до пари...

Тоді вже й пані: — Та нехай собі!

Ми й не счули ся, як за поріг переступили. Кинулись духом і, не справивши нічогісінько, похапцем звінчали ся, щоб ще не розлучила нас пані.

Дуже вона гнівалась на пана: — як ти мене підвів! — дорікає. — Я сього не можу тобі подарувати, як ти мене підвів!

— А тобі, — сварить ся на мене, — тобі буде!

— Нехай уже буде, що буде, — думаю, — та вже ми побрали ся! Велико тішить мене, що тепер озватись до його можна при людях, глянути на його, що вже — мій!

XL.

Я зосталась при панії, як і була. Ще гірш надо мною коверзує вона, ще гірш варить з мене воду, та все промовляє: А що? Якової тобі у замужжі? Покращало?

Як не заговорить чоловік, як не пожалує, то часом так прийде, що приміг би — крізь

землю пішов. А зійду ся з ним — весело і любо; усе лихо забуду. Тільки чоловік мій, куди далї, то все хмурнїйший ходить, аж менї серце болить.

— Чи ти вже мене не любиш, Прокопе?

— Він пригорне мене та подивить ся в очі так то любо, що чую, наче в мене крила виростають.

— А чого-ж усе смутний, Прокопе?... От ми вже тепереньки в купцї на віки.

— О, моє серденько! Тяжко було без тебе, а з тобою ще тяжче... Якове то сподіватись що годинки в Бога — догани тобі та муки!... А боронити — не сила... Важко, Усте!

— Як небудь ізо мною біду перебудемо, Прокопе. Як на мене, то все у двійзї легш.

— А може й справдї так, рибонько!

Так то вже я радію, як розговорю його, розважу!

XLI.

Жили ми такеньки з бідою та з журбою до осени. Тут і счинилось...

Одного дня трусили в саду яблука в коші, а чоловік мій струшує та все з яблунї на мене поглядає то з-за тієї гілки, то з-за тієї. Трохи вже й притомилась бабуся, сїла одпочити.

— От уже й літечко красне минуло ся! — промовила, — сонечко ще сьвітить, та вже не гріє.

Сеє кажучи, роздивляєть ся навкруги.

— Устино-голубко! Адже ото неначе дітвора з-за ліси визирає? — питає мене.

Я гляну — аж справді коло тину купка діток.

— А що, дітки? — питає бабуся. — Чого прийшли, мої соколята?

Малі мовчать та тільки оком закидають у коші з яблуками.

— Ходіть лишень ближче, хлопченята: я по яблучку вам дам! — каже на їх бабуся.

Дітвора так і сипнула в сад. Обступили стару, як горобці горобину, а стара обділя їх, а стара обділя... Загуготіло, загомоніло коло нас: звісно — діти. Коли се, зненацька, як грімне пані: — А то що?

Перелякались діти. Которі в плач, а хто в ноги, — тільки залопотіло. І в мене серце заколотилось.

Бабуся спокійненько одповіщає: — Се, каже, я по яблучку діткам дала.

— Ти дала? Ти сьміла? — заверещить пані; сама аж трусить ся. — Ти, мужичко, моє добро крадеш!... Злодійко!

— Я — злодійка!? — вимовила стара...

зблїдла, як хустка і очі їй засяли і сльози покотились.

— Більш красти не будеш! — кричить панї. — Я тебе давненько пристерегаю, — аж от коли піймалась... Панські яблука роздавати!

— Не крала я з роду-віку мого, панї! — одмовляє стара вже спокійненько, тільки голос її дзвинить. — Пан нїколи не боронив, сам дїтей обдїляв. Бог для всїх родить. Подивіть ся, чи для вашої-ж душі мало?

— Мовчи! — писнула панї, наскакуючи.

Хруснули віти. З-за зеленого листя визирає мій чоловік, та такий у його погляд страшний! Я тільки очима його благаю.

— Злодійка! Злодійка! — картає панї бабусю, вкогтившись їй у плече і совае стару і штовхає.

— Не по правдї мене обмовляєте! Я не злодійка, панї! Я вік ізвікувала чесно, панї!

— Ти ще зо мною заходиш?

Та зо всього маху, як сокирою, стару по обличчю!

Захиталась стара; я кинулась до неї; панї — до мене... мій чоловік — до панії.

— Спасибі, моя дитино, — промовляє до мене бабуся. — Не турбуй ся, не гнїви панії.

А панї вже вчепилась у мої коси.

— Годї, панї, годї! — грімнув чоловік, схопивши її за обидві руки. — Сього вже не буде! годї!

Схаменувшись трохи, до Прокопа. А той своє: — Нї, годї!

А панї у гнїву, у диві великому, тільки викрикує: — Що? як? га?

Тодї вона у крик. Назбігали ся люде, дивлять ся. Пан, що було його духу, пригнав ся: — Що се?

Мій чоловік випустив тодї панїю з рук.

— От твої щирії душі! — ледві промовила панї. — Дякую тобі!... Та чого-ж ти мовчиш? — скрикнула ще голоснїйш. Менї мало рук не вломили, а ти мовчиш!

— Що се поробилось? — питає пан на всї сторони у великій трівозї.

Панї й почала: і обікрала її стара і всї хотїли її душі — такого вже наковчила! Сама і хлипає і кричить і клене, що вже і пан розлютував ся. Як кинеть ся до мого чоловіка: — Розбишака!

— Не підходьте, пане, не підходьте! — озвавсь мій понуро.

— Е, бачу! — каже пан, — тобі тут місця мало. Постой же: розщибатимеш ся у москалях — скільки хотя!

Панї аж верещить: — У москалї його,

у москалі!... Тепер і прийом у городі; зараз і вези його!

— Візьміть його! — крикне пан на людей, — звяжіть йому руки!

Прокіп не пручав ся, сам руки простяг: ще й всьміхнув ся.

А Назар під той гук до мене: Чого злякалась? Чого плачеш? Гірше не буде? От, чи буде краще, — не знаю...

XLII.

Повели Прокопа в хату. Сторожа стоїть коло дверей. На дворі возок запрягають. Назар запрягає коні під пана.

Довго думав мій чоловік, далї каже: — Устино! Сядь коло мене!

— Що ти починив, мій голубе? Що ти сподїяв? — говорю йому.

— А що я сподїяв? Будеш вільна, — от що! Будеш вільна, Устино!

— Воля, — кажу, — та без тебе!

Так менї гірко стало!...

— Воля! — покрикне він, — воля!... Та на волї і лихо і напасть — нїщо не страшне. На волї я гори потоплю! А крепаку хоч як щастить ся, усе добро на лихо стане.

Аж ось, заторохтїв на дворі візок. Повели Прокопа. Я, в чім була, схопилась до

його на візок. Стара мене благословляє і його: — Нехай вам Мати Божа допомагає, діти!— А сльози тихі так і біжать із очей ласкавих.

Помчали нас. Як то ще пані не схаменулась про мене, наставляючи на дорогу пана: не пустила-б.

Їдем мовчки, побравшись за руки. Я не плачу, не журю ся; тільки серце моє колотить ся, серце моє трепечеть ся...

Під'їжджаємо до міста. Пан закурив коло нас і випередив. В'їхали в місто. Хутко проторохтїли улицями. Коло високого будинку стали.

Випустив Прокіп мою руку: — Усте, не жури ся!

Повели його до прийому. Я на рундуці сїла, як на гробовищі.

— Не вдавайсь у тугу, — каже Назар.— Біс біду перебуде: одна мине — десять буде.

А сам почав уже сивим волосом, як снїжком, просипатись; розважає мене, а самого, видно вже, що нїхто не розважить.

Коли виводять мого чоловіка... Боже мій, сьвіте мій! Серце в мене замерло; а він веселий, як на Великдень...

XLIII.

Зосталась я з чоловіком у містї. Пере-

бігла година тая швидко, як сьвята іскра спахнула, та до віку не забуду!

Зараз мого чоловіка приручили дядькові, москалеви істньому, ізучатись військової науки. Дядько був станом високий, очі чорні; волосє і вус, як щотина, пужать ся; ходить прямо: говорить гучно; поводить ся гордо.

От ми йому кланяємось, а він нічого; тільки понуро оглядає Прокопа. Дає йому Прокіп гроші: — Вибачайте, дядьку, що мало: крепак не багацько розгорює.

Дядько кашлянув, плюнув: — ходім!

— Ходім на місто, дружино моя, погуляймо! — каже мені Прокіп.

Тай пішли.

Ходимо улицями і заулками, гуляємо собі; а він питає: — А що, Устино, чи ти чуєш ся, що вже ти вільна душа?

Тай сьмієть ся, заглядаючи мені в вічі.

Хоч як було мені невпокійно, хоч як тужило моє серденько, а і я всьміхнулась і ніби чогось раділа.

Набрела я й хатку таку, що наймалась, а грошей нема. Тай добути звідки? Продати нічого. Я поїхала — нічого не взяла. Тай не великі скарби були там у мене: кільки сорочок та спідниць дві, та ще там якась юпочка та кожушаночка. Не до того мені тоді було, щоб те забирати; а послї вже панї не од-

дала. От я й надумала собі: — Піду я поденно робити! — Порадились із Прокопом, тай вдались до хазяйки, що хату наймала. Своє лихо оповістити, — питаємо: чи буде її рада на те, щоб ми поденно за хату їй сплачували?

— Добре, — каже. — Будуть гроші — оддаватимете поденно; а не будуть, — то я й підожду вам.

Ми й перебрались до неї в хату.

XLIV.

Хазяйка наша була удовиця старенька, привітна й ласкава, а що говірка! Розказує тай розказує, та все про своє лихо, що ввесь рід їх звів ся, що сама вона в сьвіті зосталась, як билина в полі. Зітхає раз-у-раз, частенько було й сплакне. Тай з нами чимало вона сліз вилила: як було сидимо з чоловіком у купці та говоримо, вона й почне плакати та примовляти, що — ось ми молоденькі, ось ми й хороші — нівроку: жити-б та жити, та людей собою веселити... Прикладає тай плаче. Ми вже її вмовляємо! Хіба тоді ущухне, як надійде дядько, та грімне на неї: — Знов баба кисне! А вона його боялась дуже, що такий він — ані до його заговорити, ані його спитати.

— Що се за чоловік у сьвіті! — каже було стара, — який же він грізний та не ласкавий — нехай Бог боронить! Чи він ніколи роду не мав, чи що такеє? Бог його знає!

Рано-ранісінько схоплю ся, біжу на поденщину. Повертаю ся пізно. В руці в мене зароблені гроші. Весело поспішаюсь до дому.

Ще на дорозі стріне мене чоловік; любо та міцно стисне за руку і спитає тихенько: — Чи добре натомилась, Усте?

XLV.

От якось сидимо в вечері: москаль на лаві з люлькою, хазяйка коло віконця, а ми з Прокопом оддалік. Сидимо мовчки всї; коли у двері хтось стук-стук; а далї! — „Здорові були!“ — гукнуло щось за дверима.

Се-ж Назар!

Увійшов і стоїть перед нами, стелю підпираючи: люлька в зубах; і сивизна, ти-б казав, у густї кучері поховалась.

— Хазяйцї і всїм нехай Бог помагає.

— Спасибі! Милости вашої просимо! — витає його стара.

— Звідки се ти взяв ся, Назаре? — питає Прокіп. — От наче з землї вийшов!

— Я звідти, — каже, — звідки добрі люде мандрівки виглядають.

Дялько поворушивсь — поглядає на двері.

— Овва, який же баский! Чи не вітра в полї хочеш піймати? Да ти і сам бачу степовик... От же й не пробуй, — не пійшаєш. А лучче дай менї люльки запалити... Як же вам ведеть ся тут? — питає нас. По чому в містї молодицї моторні та гарні? — моргає на мене.

— А в вас там як? — питаю в його.

— Як?! На вибір дають, на людськую волю: хоч утопись, хоч так загинь.

— Ох менї лишечко! Годино моя! — зажурилась хазяйка.

Дядько тільки вуса покрутнув.

— А стара? — питаю.

— Живе. Стара все перетерпить. Кланяєть ся вам.

Питаю за себе, що там панї казала.

— Еге! Було за вас обох панові на горішки: — „Через твій, каже, розпуск двох робітників утеряли! Хто-ж дурнем зостав ся?“ — Се все панї, а я скажу: дурень не дурень, а стоячи перед нею, на розумного й трошки не походив.

Хазяйка тимчасом вечеряти просить. А Назар достав із-за пазухи пляшку горілки і поставив на столї.

— Випємо, — каже, — по повній, бо

наш вік не довгий!... Бувайте здорові, в кого чорні брови!

А дядько: — Що се, — каже, — за горілка? Лучче води напитись, як такої горілки!

— Коли хто схоче, то напєть ся й води, — озвавсь Назар.

— Горілочка, здаєть ся, добра, — каже хазяйка.

— Бодай тому шинкареви таке житє добре! — одгрімнувсь дядько.

А про те випив іще, й іще. Випє і сплюне, налиє і знов випє.

Стара дивуєть ся та головою хитає, а далї вже не стерпіла: Що-ж ви так її гудите?

— Не твоє діло, бабо! — гукнув дядько, — для приятелїв пємо всяку.

— Та на здоровєчко-ж!

— Знайте нашу московську добрість! — додав Назар.

Вечеряємо, говоримо; а дядько пє тай пє, тай пє. Зблїд на лиці і на стіл схилив ся. Дивить ся на нас із чоловіком, тай каже: — Ой, ви, молодята, молодята! Не довго житимете в купці... Та годї, не журіть ся!... Пожили, пороскошували — і буде з вас. Бува й таке, що з сповиточку ласки-добра не знаєш, — вік звікуєш під палкою... Оттак живи!...

Без роду, без плімя, без привіту, без совіту,— на всіх роскошах!

А стара тоді до його: — А де-ж ваш рід, дядечку? Звідки ви самі?

— З кантанистів! — одказав похмурно москаль, — з тих, коли чули, що нас у холеру поменшало. Роду нема, не знав і не знаю.

— А матуся ваша?

— Казав: не знаю!... Чого дурно розпитувати?

— От такеньки і я тепер безрідна! — каже хазяйка, хлипаючи.

— Іще -й вона між люде! — гукнув москаль. — Що твоє лихо!... плюнуть! Он лихо, то лихо: що нікого тобі згадати, ніхто й тебе не згадає; нікуди піти і ніде зостатись. Усі тобі, чужі і все, усе чуже: і хата і люде і одежа... „Степовик!" мовляв (до Назара)... Так, брате! Мене з степів узято... Ну і славні, мабуть, тії степи були!... Дай, бабо, горілки! Випємо до дна, бо на дні молодії дні!

А в самого сльози котять ся, котять ся. І сьмієть ся він разом і горілку пє. Далї вже як упав на лаву, так і заснув.

— Ну, по сїй же мові та будьмо здорові! — каже Назар. — Прощай, Прокопе-брате!... Та ось, трохи не забув. Припас я

тобі грошенят крихту: пять карбованців. Поживай здоров!

— Спасибі, брате! Не знаю, коли вже я приможу ся тобі вернути...

— Гай, га! Аби живі були! Се не панські гроші — братерські: ними не зажуриш ся. Я собі зароблю: тепер я вільний хоч на пів року; з собаками не піймають.

Тай пішов попращавшись. Тільки його й бачили.

XLVI.

Господи милий! Яке-ж то житє тоді наше було! Хоч і з бідою і з лихом, а таке-ж то любе, таке благодатне! Легко зітхнути, весело глянути й думати: що зароблю, то все на себе; що й посижу і поговорю — нікого не бою ся; робитиму, чи ні — ніхто мене не присилує, ніхто не займе. Чую ся на душі й на тілї, що й я живу.

Коли так, на веснї, чутка; москалї виходять у поход!

— Неправда сьому! — вмовляю себе; а серце моє од разу почуло, що правда. А тут і наказ; у поход, у поход лагодитись!

Прокіп мене розважає, доводить менї, що се лихо дочасне, що повернусь, каже, — будемо вільні.

— Так, так! — кажу, — так, мій голубе! А серце моє болить, сльози ринуть.

Вже й день походу намічений. Пішли ми в хутір попрощатись. Панів не було дома; тільки бабуся сама на господарстві. Бабусечко-ж моя люба! Я її з далеку на вздвір'ї пізнала, а пізнавши заплакала. Душею живою вона тільки жива була. Прибіжу до неї, обіймаю, як матір рідну.

— Чого ти плачеш, моя голубко? Питає мене стиха.

— Отсе ви тут зостаєтесь у сьому пеклі!

— Та вже-ж тут, пташко. Тут я родилась, тут я хрестилась, тут сиротіла... тут і вмру, моя дитино.

— Та до смерти терпітимете?

— І терпітиму, пташко!...

Поблагословила вона нас, як дітей рідних, обділила, чим мала. Попрощали ся ми, пішли... Тай не раз, не два обертались, дивились. На порозі стоїть бабуся; навкруги тиша; скрізь ясно; з поля вітерець віє; з гаїв холодок дише; десь то вода гучить; а високо над усім грає-сіяє вишнє проміняете сонечко.

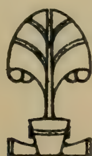
XLVII.

Провела я чоловіка аж до Київа. У Київі служити зосталась, а він із військом кудись далеко на Литву пішов.

— Не суши себе слізми, серденько! — приказував. — Я вернусь... сподіваю ся. Сподівай ся й ти. Дожидай мене.

Дожидаю... Що яка та служба довга! Уже сім год, як він пішов. Чи то-ж побачу коли?... У свойому селї не була. Перечула через люде, що всї живі. Ведеть ся так, як і перш жило ся. Бабуся живе, терпить, а про Назара нема й чутки. Служу, наймаю ся, заробляю. Що наша копійка? Кровю обкипіла! Та інколи й менї так легко, так то вже весело стане, як подумаю, що аби схотїла, — зараз і покинути ту службу вільно. Подумаю такеньки — і року добуду. Якось розважить мене, підможе мене та думка, що не звязані руки мої. — Се лихо дочасне, не вішнє! — думаю.

То як же менї свого чоловіка забути хоч на хвилинку? Він мене з пекла, з кормиги визволив!... Та мене й Бог забуде! Він чоловік мій і добродій мій. Поздоров його Мати Божа, — я вільна! І хожу і говорю і дивлюсь — байдуже менї, що й є ті пани у сьвітї!...

Загальна Бібліотека.

Кожде поодиноке число коштує 30 сот. Кождий томик елеґанцко брош. можна набути окремо.

До тепер появили ся отсї томики:

1—6. Б. Лепкий: Начерк історії української літератури (до нападів Татар).
7. Ів. Левицький-Нечуй: Запорожцї.
8. Ля-Фонтен: Байки (з 4 образками).
9—11. Карпенко-Карий: Суєта (зі вступом Б. Лепкого)
12—14. Лїтературні характеристики укр. письменників: I. Іван Франко (Поезиї) нап. А. Крушельницький.
15—16. С. Руданський: Сьпівомовки(зі вступом Лепкого).
17. М. Вовчок. Девять братів і десята сестра Галя.
18—20. Ахеліс. Начерк социольоґії.
21. Л. Н. Мамін-Сибіряк: Чутлива совість.
22—23. Фрідріх Ніцше: Так мовив Заратустра. Часть I.
24—25. Фрідріх Ніцше: Так мовив Заратустра. Часть II.
26—27. Юрий Кміт. В затїнку й на сонци.
28—29. Збірник Народних пісень і дум.
30—33. Чайківський. Всесь. Історня I. Старинна Історня.
34. Кіплїнґ: От собі казочки (з двома ілюстр.)
35—36. Кіплїнґ: От собі сторійки (з трома ілюстр.)
37. Бєрзон: Новоженцї, комедія в двох дїях.
38—39. Ніцше: Так мовив Заратустра Ч. III.
40. Байки Езопа (з чотирма ілюстрациями).
41—43. В. Барвінський: Скошений цьвіт, повість.
44—47. Др І. Раковський: Психолоґія:
48. Андреєв Л. Три оповіданя.
49—50. Карпенко-Карий: Хазяїн, Комедія.
51. Вовчок: Сестра, Козачка, Чумак (оповіданя).
52. Б. Бєрнзон: Понад сили, (Драма).

53—56. Чайківський: Всесьвітна істория II. (середн
57—59. Ніцше: Так мовив Заратустра ч. IV. (ко
60. Марко Вовчок: Від себе не втечеш, (опові
61—62. Г. Ібзен: Будівничий Сольнес, Драма.
63—64. Гоголь. Тарас Бульба, повість з ілюстр.
65. Руданський. Цар-соловей. Казка.
66. Молієр: Лікар-Шуткар, жарт в 1 дії.
67. Котляревский: Наталка Полтавка, укр. с
68—72. Чайківський: Всесьвітна Істория III. Ново
73—74. Николишин: Розладдє. (Драма).
75. Вовчок: Кармелюк, Невільничка, (оповіда
76—77. Ґеновефа, опов. (з образк.)
78. Куліш: Орися. — Дівоче серце. Січові
79. Ольга Кобиляньска: Некультурна (новеля
80. „ „ Мелянхолійний ва
81—84. Франце: На білих скалах, повість.
85—86. Л. Толстой: Живий Труп. Драма.
87—91. О. Барвіньский: Образки з розвитку Рус
92. Яричевський: Княгиня Любов. Драма.
93. Вовчок: Сон, Одерка, Чари, Ледащиця.
94—98. Б. Лепкий: Начерк іст. украін. літер. Книж
99. Вовчок: Інститутка.
100—103. В. Антонович: Коротка істория Козаччи
104. Аверченко: Гуморески.
105. Барвінок: Русалка.
106—107. Богдан Лепкий: Літературні характери
укр. письменників: II. М. Шашкевич. З іл
108—110. Куліш: Чорна Рада. (Повість) з ілюст
вступом і поясненями Б. Лепкого.

ДАЛЬШІ ТОМИКИ В ДРУКУ.

Кождий томик можна набути також в г
картоновій оправі. Тоді коштує дорозше о 20 до 4(

Гроші треба висилати наперед.

З друкарні А. В. Кисілевского і Ски в Колом

